

YEGANƏ GÖZƏLOVA

tarix elmləri namizədi

HANZANIN ERKƏN İNKİŞAF TARİXİNDƏN (XIII-XIV əsrlər)

Hər hansı bir sosial birlik o zaman meydana gəlir ki, bu birlikdə maraqlı olan qrupun fəaliyyəti üçün maneələr, çətinliklər var və onları yalnız təşkilatlanmaqla həll etmək mümkündür. Orta əsrlərdə də tacir birliklərinin təşkili prosesinin XIII-XIV əsrlərdə sürətlənməsi təsadüfi deyildi. Nə qədər ki, Avropa şəhərləri beynəlxalq ticarətdə idxalatçı rolu oynayır və dünya bazarına yalnız xammal ilə çıxırdı, belə birliklərin də olmasına ehtiyac yox idi. Ticarətlə məşğul olan yəhudi tacirlərinə bəzi imtiyaz və güzəştlərin verilməsi kifayət edirdi. Amma xaç yürüşlərindən başlayaraq Avropa şəhərləri fəal şəkildə beynəlxalq ticarətin ixracatçıları siyahısına daxil olandan sonra, bu şəhərlərdə tacirin marağını müdafiə edə biləcək təşkilat zəruri olur.

Orta əsrlər Avropası, ümumiyyətlə, «imtiyazları sevirdi» (1, s.44), bu da onun sosial xüsusiyyətlərinə bağlı idi. Siyasi pərakəndəlik, ara müharibələri, icma qalıqlarının güclü olması, ölçü-çəki, pul, həmçinin, hüquq sisteminin müxtəlifliyi, sosial və hüquqi bərabərsizlik, qarşısının alınmaz cəngəvər özbaşınalıqları bu güzəştləri zəruri edirdi.*

Zaman keçdikcə güzəştlər məcmu şəklində sosial təşkilatların imtiyazlarına çevrilir. XIII-XIV əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrində geniş yayılmış ticarət təşkilatı – tacir gildiyası (*gildhalla*) idi. Yaranması XI əsrə aid edilsə də, sosial məzmununu XIII əsrdə qazanan gildiya – ticarət imtiyazları əldə edən və bu imtiyazlara müvafiq müxtəlif şəhərlərdə fəaliyyət göstərən tacir ittifaqı idi.

İlk gildiyaların İngiltərədə yaranması da təsadüfi deyil. İngilis şəhərləri klassik mənada muxtariyyət hüququ tanımamışdır və hər zaman kral hakimiyyətinə tabe olmuşdur. Bu səbəbdən, kral sanksiyalarını əldə etmək üçün İngiltərədə tacirlər təşkilatlanmaya daha böyük ehtiyac duymuşlar. Fransada, Flandriyada və Almaniya da meydana gələn tacir icmaları isə daha çox «hanza» adı ilə məşhur olmuşdur. XIII-XIV əsrlərdə formalaşan London və Alman hanzaları adı bir tacir təşkilatı deyildi, əsl tacir assosiasiyaları idi və fəaliyyətləri böyük bir tarixdir. Uzun müddət bu iki hanza Avropanın geniş məkanını əhatə edən ticarətə nəzarət etmiş və sözün əsl mənasında ticarət hadisəsi olmuşdur. Amma biz Alman hanzası haqqında danışacağıq, çünki məhz bu təşkilat bütün rəqiblərini sıradan çıxararaq Avropanın hərfən yarısında böyük bir inhisar ticarəti qurmağı başarmışdı. Bəlkə də bu səbəbdəndir ki, tarixi ədəbiyyatda «hanza» deyərkən, məhz qeyd etdiyimiz Alman hanzası nəzərdə tutulur.

Alman hanzasının özülündə duran Köln gildiyasının yaranma tarixi 1157-ci ilə aid edilir. Həmin il ingilis kralı II Henrix Plantagenet (1154-1189) Kölnə olan tacirlərə öz ölkəsində sərbəst ticarət hüququ verməklə böyük bir ticarət hadisəsinin başlanğıcını qoyur (1, s.120). Bütün XII əsr boyu Köln ittifaqı Reynboyu ticarətə nəzarət edir, növbəti əsrdə isə bu ticarət şərqi (Baltik dənizi sahillərinə) istiqamət götürdüyündən, onun rəqibi – Lübek ortaya çıxır. Lübek hanzasının 1268-ci ildə meydana gəldiyi güman olunur (1, s.121). Elə həmin vaxtlarda digər bir hanza – yuxarıda adını çəkdiyimiz London hanzası (Brügge başda olmaqla) yaranır. Bu sonuncunun əsas fəaliyyət dairəsi yalnız xam yun idxalı və mahud satışı olduğundan, Köln və Lübek hanzaları üçün böyük təhlükə yaratmırdı.

* Təsadüfi deyil ki, Avropada ilk ticarət güzəştləri yəhudilərə verilmişdi: «Qərb cəmiyyətində yəhudi hər cür hüquqdan məhrum» (1, s.44), amma həm də ticarətlə məşğul olan yeganə adam idi.

Avropa ticarətin görkəmli tədqiqatçısı A.K.Givileqovun qeyd etdiyi kimi, «alman tacirləri kifayət qədər sağlam düşüncəli olduqlarından» (1, s.121), hər iki hanza – Köln və Lübek hanzaları rəqabətlə bir-birilərini zəiflətmək yerinə, birləşmək qərarına gəlir. Birləşmə XIII əsrin sonu Londonda baş verir (1, s.121). Bundan sonra Alman hanzasının möhtəşəm fəaliyyəti başlayır.

Hanzanın tərkibinə 70-dək şəhər daxil idi, XV əsrdə onların sayı 160-a çatmışdı (2, I, s.391). Bu ittifaqa onun üzvlərinin razılığı ilə istənilən şəhər daxil ola bilərdi. Hanzanın üzvləri sərbəst hərəkət hüququna malik idi və istədikləri vaxt maneəsiz onun sıralarını tərk edə bilərdi. Vacib məsələlər Hanzanın nizamlı qurultaylarında həll olunurdu; qurultayın qərarları bütün üzv-şəhərlər üçün icbari idi (5, s.106).

İttifaq daha effektiv fəaliyyət üçün 4 yerə ayrılmışdı:

- 1) Vend şəhərləri (Lübek başda olmaqla);
- 2) Niderland – Vestfaliya şəhərləri (Köln başda olmaqla);
- 3) Prussiya – Liflyandiya şəhərləri (Dansiqla başda olmaqla);
- 4) Saksoniya – Brandenburq şəhərləri (Braunşveyqla başda olmaqla).

Hanzanın Stokholmda, Bergendə, Londonda, Brüggedə, Novqorodda və hətta Bordo, Lissabon, Sevilya kimi şəhərlərdə ticarət idarələri, anbarları, yaşayış evləri və məhəllələri var idi. Müstəqil xarici siyasət yeridən Hanza təkcə ticarət deyil, hərbi donanmaya da malik olub, gəmilərinin ümumi sayı 1000-ə çatırdı (2, I, s.392).

Qeyd edək ki, Hanzanın belə sürətlə genişlənib mövqe qazanmasında iqtisadi, ticari amillərlə yanaşı, siyasi şəraitin də rolu olmuşdu. «Müqəddəs Roma imperiyası»nın amorf bir təşkilat olması, hökm sürən siyasi pərakəndəlik, knyazların özbaşına vergi və gömrük siyasəti alman şəhərlərini birləşməyə, öz ticarət hüquqlarını və imtiyazlarını qorumağa məcbur edirdi. Beynəlxalq şərait də Hanza üçün əlverişli idi. Şimal ticarətində rəqib çıxma biləcək Skandinaviya dövlətləri arasında fasiləsiz mübarizə gedirdi, İngiltərə və Fransa isə bir-birilə, sonda Yüzillik müharibəyə gətirib çıxaran qarşıdurmaya girmişdi; Moskva hələ Hanza üçün təhlükə törətmirdi, çünki başı monqol ağalığına qarşı mübarizəyə qarışmışdı.

Məhz belə bir şəraitdə geniş imtiyazlı və böyük güzəştlər qazanmış, heç bir güclü dövlət hakimiyyəti tərəfindən sıxışdırılmayan, xarici rəqabətlə məhdudlaşdırılmayan Hanza Şimal ticarətini inhisara almış olur.

Hanzanın əsas ticarət magistralları aşağıdakı kimi idi: Almaniyanın daxili rayonlarından şimaldan cənuba Vezər, Elba, Oder, Visla çayları boyu yollar Şimal və Baltik dənizlərinə çıxırdı. Elbadakı Hamburq, Oderdəki Ştettin, Visladakı Dansiqla Almaniya-dan aparılan malların əsas anbar-məntəqələri idi (3, s.158).

Hanza şəhərləri içərisində ən əlverişli mövqedə olanı Lübek idi: bu şəhər Baltik dənizinin qitəyə birbaşa daxil olan cənub-qərb hissəsində yerləşirdi. Amma dəniz sahilindən uzaq – Reyn üzərindəki Köln, Elba üzərindəki Maqdeburq, Oderdəki Frankfurt və Brislavl da böyük ticarət əhəmiyyətli şəhərlər idi, çünki bu çaylar Şimal və Baltik dənizlərinə çıxırdı, ya da karvan yolları ilə qovuşurdu.

Şimal dənizinə çıxan ticarət yollarında Hanzanın Hamburq, Ştade, Emden, Qroningen, Amsterdam və Utrext şəhərləri aparıcı rol oynayırdı: İngiltərə sahillərinə çıxmaq üçün Hanzanın Antverpendə, Gentdə, Brüggedə, həmçinin İngiltərənin özündə – Kenterberidə və Londonda idarə və fabriyaları fəaliyyət göstərirdi.

Baltik dənizinə çıxan yollarda isə Lübek başda olmaqla Vismar, Rostok, Ştralzund, Ştettin, Kolberq kimi sahil şəhərlərinin rolu böyük idi.

Hanzanın rus şəhərləri ilə əlaqələrində əsas vasitəçiləri Brügge, Starqard, Brandenburq, Berlin, Frankfurt, Breslavl və Qdansk idi. İttifaqın Novqorodda böyük bir fabriyası fəaliyyət göstərirdi.

Şimal ticarətinin inhisarçısı olan Hanza Levant ticarətində də iştirak edirdi. Şimaldan gələn mallar Almanıyanın daxili rayonlarına gətirilirdi, buradan cənuba – İtaliyaya və Cənubi Fransaya aparılırdı. Hanzanın cənub ticarətində Köln birinci dərəcəli rol oynayır və onu «Almanıyanın qapıları» adlandırırdılar (bax: 1, s.207). Müasirlərinin dediyinə görə, heç bir alman şəhərində Kölnə olduğu qədər italyan tacirinə rast gəlinmirdi (4, s.94). Köln tacirləri özləri isə daha çox Venesiyaya səfər edirdilər.

Köln, Strasburq, Konstans və Auqsburqdan Şampan yarmarkalarına və İtaliya şəhərlərinə xəz, balıq, duz, şərab, kəhraba aparılırdı. Almanıyanın özündən daha çox taxıl ixrac olunurdu, taxılın əsas idxalatçıları isə Hollandiya, İngiltərə, Şotlandiya, Fransa, qismən Skandinaviya ölkələri idi. Hanzanın alver etdiyi məhsullar içərisində sənaye malları çox az idi, daha doğrusu, Levant ölkələrindən reeksport etdiyi Şərq mallarını çıxsaq, yeganə sənaye məhsulu – mahud idi. Mahud əsasən Arrasdan, Brüggedən, Gendən, İprdən, İngiltərədən, Fransadan alınır. Təkcə 1273-cü ildə İngiltərədən Hanza tacirləri 35 min tay yun aparmışdı (3, s.174).

Hesablamalara görə, Orta Reynboyu şəhərlərin ticarət dövriyyəsi XIII əsrin 70-ci illərində illik 935-1870 kq gümüş olmuşdur, XIV əsrin ortalarında bu rəqəm 44.000 kq-a çatmışdır, yəni təx. 40 dəfə artmışdır (6, s.314-315, 345, 349). Hanzanın ticarətinin miqyasını digər rəqəmlər də göstərir. Təkcə 1368-ci ildə Lübekə 423 gəmi yan almış, 871 gəmi onun sahillərindən göndərilmişdir; hər gəminin yük tutumu isə 250 ton olmuşdur (8, s.81).

Maraqlıdır ki, geniş coğrafiyalı ticarətə nəzarət edən və böyük kapitala malik olan Hanza sənaye və bank işi ilə demək olar ki, məşğul olmurdu. Tarixçilər bunu, bir tərəfdən, Avropanın o zamankı maliyyə dairələrində italyanların inhisarçılığı ilə, girdər tərəfdən, Hanzanın «iqtisadi görüşlərinin məhdudluğu» ilə əlaqələndirir (1, s.128). Amma səbəblər daha dərin amillərə bağlı idi. Bütün işgüzarlığına, nəhəng fəaliyyət dairəsinə baxmayaraq, Hanza bir feodal təşkilatı idi və Avropanın sürətlə mütərəqqi sistemə qatılan ölkələrindən fərqli olaraq feodal özbaşınalığının heç azalmadığı Almanıya şəhərlərini birləşdirirdi. Ölkənin ayrı-ayrı rayonları arasında təsərrüfat əlaqəsinin olmadığı, pul, ölçü-çəki sisteminin müxtəlifliyi şəraitində* istehsalın və ticarətin təşkilinin istənilən yeni, mütərəqqi formaları maneə ilə qarşılaşırdı.

Danışdığımız XIII-XIV əsrlərdə isə Hanza hələ ki, yüksəliş dövrünü yaşayırdı.

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Дживелегов А.К. Торговля на Западе в средние века. СПб., 1904.
- 2.История средних веков. Под ред. С.П.Карпова. Т.1-2. Москва. 2001.
- 3.Кулишер И.М. Лекции по истории экономического быта Западной Европы. Петроград, 1916.
- 4.Das Handlungsbuch Vichos von Geldersen, ed. Nirrheym, 1895.
- 5.Keutgen. Hansische Handelsgesellschaften, vorn. des XIV Jahrh. Viert. F. Soz. – und Wirtschaftsgesch, 1906.
- 6.Lamprecht. Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. Bonn, 1885.
- 7.Stieda. Hansisch – venetianische Handelsbeziehungen im 15. Jahrh, 1894.
- 8.Stieda. Revaler Zollbucher und Quittungen Hans. Geschichtsquellen, V, 1884.

* XIV əsrdə Almaniyada 500-dək müxtəlif zərb var idi, gömrükxanaların sayı isə təkcə Reynboyu torpaqlarda 60-a çatırdı (bax: 2, I, s.390).

ЕГЯНА ГЕЗАЛОВА

К ВОПРОСУ О РАННЕЙ ИСТОРИИ ГАНЗЫ (XIII- XIV вв.)

Ганза являлась торговым и политическим союзом городов Северной Германии во главе с Любеком. Этот союз в течение 500 лет осуществлял посредническую торговлю между Западной, Северной и Восточной Европой. Ганзе принадлежала торговая гегемония в Северной Европе.

Еще одной особенностью этого союза являлась его активное участие в Левантийской торговле, несмотря на огромное соперничество со стороны итальянских городов.

Тем не менее, Ганза была феодальной организацией, поэтому ее развитие остановилось в XV веке, и Ганза начала терять свою монополию в Северной торговле.

YEGANA GEZALOVA

**TO THE QUESTION ON EARLY HISTORY OF HANSA
(XIII-XIV centuries)**

Hansa was the trading and political union of cities of Northern Germany led by Luebeck. This union within 500 years carried out intermediary trade between Western, Northern and the East Europe. Hansa possessed trading hegemony in Northern Europe.

One more feature of this union was its active participation in Левантийской to trade, despite of huge rivalry from the Italian cities.

Nevertheless, Hansa was the feudal organization, therefore its development has stopped in XV century, and Hansa has started to lose the monopoly in Northern trade.

Rəyçilər: prof. Ə. N. Dadaşov, t. e. d. Q. S. İsmayilov.

BDU Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının 07 mart 2009-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №03).